

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО І ПРОБЛЕМИ ФІНАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОГРАМ

Валентина ТРОПІНА

Обґрунтовується необхідність поширення в Україні соціального підприємництва з метою створення необхідних умов для розв'язання суперечностей між узятими державою соціальними зобов'язаннями і неможливістю їх виконання на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Розглядаються форми і методи державної підтримки розвитку соціального підприємництва.

It is grounded the necessity of spreading of social entrepreneurial activity in Ukraine aiming to create essential conditions for solving discrepancies between social obligations taken by state and impossibility of their fulfillment at the contemporary stage of development of Ukrainian society. It is examined budget and tax forms and methods of state support of social entrepreneurial activity.

Україна, як і більшість країн, що переходять до ринкової економіки, конституційно проголосила себе соціальною державою, мета якої – забезпечення гідних умов життя громадян. А це означає, що основним системоутворюючим компонентом повинна стати соціальна політика, яка спрямовує функціонування усіх сфер суспільства на забезпечення соціальної справедливості, захищеності громадян, їх високого рівня життя. Проте проголошення соціальних цілей як основних пріоритетів діяльності держави ще не означає, що її соціальна політика відповідає даним цілям.

Питання забезпечення державою адекватної соціальним цілям соціальної політики завжди були актуальними. Їх дослідженню присвячені роботи основоположників теорії держави загального добробуту, представників теорії соціального капіталу та теорії соціальної ринкової

економіки. Серед них Г. Еспін-Андерсен, К. Мюрдаль, Т. Лурі, Д. Колсман, Х. Ламперт, А. Рубінштейн та ін. Зазначені питання стали предметом досліджень в роботах багатьох вітчизняних вчених: Е. Лібанової, О. Власюка, В. Куценко, В. Скуратівського, О. Палія, В. Новікова та ін. Проте таке явище як соціальне підприємництво та його зв'язок з фінансуванням соціальних зобов'язань, яке поступово набуває поширення усвіті, поки що не знайшло належного висвітлення в наукових роботах і не регламентується українським законодавством. Отже, є потреба поглибити теоретичні й прикладні дослідження зазначеної проблематики з урахуванням особливостей перехідного періоду українського суспільства та світових тенденцій еволюції соціальної політики, що і визначає мету та завдання даної статті.

Дослідження ролі соціальної політики в країнах з перехідною економікою дозволяють зробити висновок про виконання нею, в основному, пасивної захисної функції, що приводить до наростання суперечностей між наявним потенціалом соціальної політики і ступенем його використання, оскільки крім захисної, на соціальну політику покладені також економічна, розподільна, інтеграційна та ідеологічна функції, стосовно яких можна констатувати усунення держави від їх виконання. Наприклад, не задіяним на сьогодні залишається потенціал соціальної політики у сфері вирівнювання доходів. Як відомо, розрив у доходах між 10% найбільш і найменш забезпечених громадян України становить 9–10 разів. Разом з тим доведено, що збільшення диференціації доходів населення у 2 рази знижує середньорічний темп зростання ВВП на 18–22% [1, 41]. Самоусунення держави від виконання інтеграційної функції, зокрема в економічній сфері, що передбачає узгодження інтересів економічних суб'єктів в різних сегментах економіки, призвело до формування розрізнених і різноспрямованих індивідуальних, колективних, корпоративних, державних інтересів, що обумовлює хаотичність, спонтанність індивідуальних та колективних дій. В результаті замість економіки солідарності (змішаної економіки) формується економіка різноспрямованих інтересів й взаємних втрат.

Відсутність системного, комплексного виконання державою покладених на неї функцій в межах реалізації соціальної політики приводить до загострення суперечностей між узятими державою соціальними зобов'язаннями і неможливістю їх виконання. Одним із напрямів розв'язання цієї суперечності є зміна співвідношення між участю держави у соціальному захисті і самозахисті громадян на користь останнього. Як свідчать наукові дослідження та світовий досвід, «така зміна можлива тільки

за умови високого ступеня економічного й соціального розвитку, у разі: 1) існування поряд із суспільним сектором великого приватного сектору, який займається наданням соціальних послуг, що на відповідному рівні, не нижчому за громадський сектор, задовольняє потреби населення в освіті, охороні здоров'я, соціальному захисті; 2) існування соціальних інститутів, здатних ефективно управляти соціальними ресурсами без участі держави (добродійні організації, недержавні пенсійні та страхові фонди, асоціації взаємної допомоги, професійні клуби тощо); 3) високих доходів населення, що дозволяють повністю, без державних дотацій і субсидій, оплачувати послуги приватного сектору. Зниження соціальних витрат за наявності цих умов відбувається завдяки перекладанню на приватний сектор частини обов'язків щодо забезпечення населення як товарами, так і громадськими послугами» [2, 67].

На нашу думку, формуванню зазначених умов може сприяти реалізація ідеї соціального підприємництва, в якій оптимально поєднується соціальна місія і ділова ініціатива, що повністю відповідає потребам та умовам сучасного етапу розвитку не тільки країн з перехідною економікою, а й усіх інших країн світу, оскільки вирішення завдань, пов'язаних з поліпшенням економічного, природного і суспільного середовища потребують на сьогодні таких зусиль та фінансових витрат, які не під силу бюджетам абсолютної більшості держав світу.

Соціальне підприємництво – явище нове не тільки для України, а й для Заходу. Зазвичай під ним розуміють відповідну місію та направлену на досягнення соціального ефекту діяльність некомерційної організації, пов'язану з реалізацією товарів, робіт і послуг на платній основі. Виходячи з цього, головне завдання некомерційних організацій на етапі становлення соціального підприємництва –

навчитися самостійно заробляти гроші для виконання своєї місії. Це дозволить громадським об'єднанням, з одного боку, стати фінансово незалежними від донорів, на чії ресурси зорієнтована більшість некомерційних організацій. Адаже спонсори або міжнародні фонди, які надають гранти, намагаються реалізувати, перш за все, власні політичні або інші інтереси. Тільки самостійно займаючись підприємницькою діяльністю в рамках своєї місії, громадські об'єднання можуть забезпечити собі мобільність і свободу вибору. З іншого боку, розвиток соціального підприємництва буде сприяти вирішенню завдання щодо пошуку альтернативних джерел фінансування державних соціальних програм.

Поки що найактивнішу підтримку розвитку соціального підприємництва в різних країнах світу здійснюють некомерційна американська організація "Counterpart International, Inc.", а також Фонд "За соціальне підприємництво", створений Клаусом Швабом у 1998 році.

Програма Каунтерпарт Інтернешнл функціонує з 1961 року і фінансується урядом США через агентство USAID. До 2001 року ця програма займалася, в основному, розподілом потоків гуманітарної допомоги. Але зараз її концепція радикально змінена. Головний акцент робиться на розвиток неприбуткових організацій, їх самостійності і компетентності.

Фонд Шваба на сьогодні представляє 84 соціальних підприємці із 74 організацій, які об'єднані у Світову мережу Фонду "За соціальне підприємництво". Кожний рік вони з'їжджаються на самміт соціальних підприємців, приймають участь у зборах Світового економічного форуму, де обмінюються досвідом та знаннями, презентуючи свої громадські і бізнес-проекти. На думку теоретиків Фонду соціальним підприємцем себе може вважати той, хто виступає як каталізатор позитивних соціальних змін в рамках

великих спільнот. Той, хто очолюючи прибуткову або неприбуткову організацію, насамперед, працює над створенням певної соціальної цінності [3]. З одного боку, соціальні підприємці працюють з тією частиною населення, яку держава не в змозі достатньою мірою забезпечити основними суспільними продуктами і послугами. З іншого, вони займають ту нішу на ринку, яку зазвичай бізнес з меркантильних міркувань ігнорує – в силу великого ризику і малої фінансової винагороди.

Приклади впровадження ідеї соціального підприємництва, що будуть наведені нижче, свідчать про досить широку географію її застосування, а також представляють певні його моделі, які можуть стати орієнтиром для вітчизняних соціальних підприємців, які ще не визначилися щодо напрямку своєї діяльності.

В Австралії директор незалежного, міжнародного неприбуткового, дослідного інституту молекулярних технологій CAMBIA Річард Джефферсон об'єднав під його дахом вчених і технологів, які були незадоволені тими обмеженнями на наукову роботу, яку практикували в країнах, що розвиваються, багатонаціональні корпорації, розвиваючи тільки ті галузі, які вважали високорентабельними. Нині місія інституту полягає у створенні та розвитку біологічних інновацій для вирішення таких проблем, як недовиробництво продуктів харчування, екологічна деградація у віддалених і депресивних регіонах світу [4].

В Африці організація Riders for Health (RfH) створена для інтегрованої системи навчання навичкам водіння, поточному і профілактичному технічному обслуговуванню мотоциклів. RfH продемонструвала, що за належного догляду за транспортним засобом можна економити реальні гроші. До того ж при використанні усіх мотоциклів у межах діяльності цієї організації 20 000 осіб сьогодні своєчасно отримують першу медичну допомогу. У RfH

величезний простір для розвитку по усій Африці, де є проблеми, пов'язані з обмеженим доступом до екстреної допомоги [5].

В Білорусі одну з моделей соціального підприємництва втілила у життя Білоруська асоціація допомоги дітям-інвалідам і молодим інвалідам. Для вирішення проблеми працевлаштування своїх підопічних, вони створили швейну майстерню, де можуть працювати 15 осіб з психофізичними обмеженнями.

Інше громадське об'єднання – Барановичський екологічний союз веде господарську діяльність з початку 1990 року. Щоб успішно справлятися зі своєю місією, некомерційна організація почала надавати платні послуги. Однією з перших було оформлення екологічних паспортів підприємств. Потім освоїли розрахунок шкідливих викидів для визначення суми екологічного податку. Зароблені гроші направляються на фінансування проектів та програм в рамках статутної і благодійної діяльності.

Ще один приклад для наслідування – підприємницька діяльність Білоруського фонду "Милосердя і здоров'я", який став засновником Центру соціальних робіт для трудової реабілітації людей з психофізичними обмеженнями. Тепер у Мінську прибутково працює перукарня, де зайнято 14 інвалідів, бригада прибиральників і служба професійних сиділок. Подібні центри існують також у Гродно і Могильові. Планується, що у перспективі вони з'являться у всіх обласних центрах Білорусі, адже їх ефективність дійсно висока. Інваліди проходять трудову реабілітацію, заробляють собі на життя, мають можливість перейти від мізерної соціальної пенсії до вищої трудової, для якої потрібен стаж роботи. Шляхів надання суспільного блага багато. У тій же перукарні можна обслуговувати за пільговими цінами соціально незахищені верстви населення з низькими доходами і

виконувати при цьому свою благодійну місію [6].

В Бразилії функціонує комітет Родріго Баджіо по демократизації інформації, який здійснює свою діяльність у 869 містах Бразилії та в 10 інших країнах. Працюючи у тісному партнерстві з громадськими центрами у найбільш бідніших і кримінальних районах країни, а також в тюрмах, комітет навчає комп'ютерній грамоті тих, хто до цього був позбавлений доступу до цифрових технологій, і таким чином сприяє забезпеченню прав та обов'язків людини. Комітет видає сертифікати більш ніж 80 тис. студентам, 87% з яких використали цю можливість і знайшли достойну роботу в престижних організаціях [7].

В Індії функціонує офтальмологічний центр Aravind Eye Hospital, де щорічно виліковують 1,4 млн. пацієнтів, дві третини з яких – безкоштовно. Шпиталь, на думку директора, може бути рентабельним. Поперше, за рахунок надання високоякісних послуг, по-друге, завдяки великій кількості бажаних лікуватися у хороших спеціалістів. І, нарешті, третій фактор – розроблена більше ніж 30 років тому модель "кросс-субсидіювання", згідно з якою за рахунок більш забезпечених пацієнтів субсидіюється лікування бідних. У соціальному проекті лікування мало-забезпечених задіяно біля 2 тис. чоловік. Шпиталь також почав виробляти власні офтальмологічні товари за низькими цінами, щоб зробити цей вид медичних послуг доступнішим в Індії та в інших країнах, що розвиваються [8].

В Російській Федерації Центром ділового розвитку "Василеостровський" розроблена і успішно реалізується програма "Розвиток ринку соціальних послуг у недержавному секторі". Її основні цілі – проведення державної політики у сфері розвитку і підтримки малого підприємництва в рамках формування й розвитку ринку соціальних послуг, зниження ризиків на початковому етапі організації вироб-

ництва цих послуг. Виконані Центром дослідження показали, що найпривабливішими для недержавного сектора ринку соціальних послуг є медична допомога, послуги по догляду за дітьми, інвалідами і людьми похилого віку, а також організація робочих місць для соціально незахищених верств населення. Наприклад, організацію послуг по догляду за інвалідами і людьми похилого віку традиційно відносять донебривкової діяльності. Але відповідно до досліджень Центру ділового розвитку досить велика частина населення у змозі платити за ці послуги. Частина доходів, яку отримують підприємці за рахунок надання послуг платоспроможними громадянами, може дотувати надання аналогічної допомоги малозабезпеченим. Спільна програма передбачає сприяння тим, хто займається надомною працею. Як відомо, основна проблема надомників – збут, тому відкриття магазину (а в майбутньому і складу сировини) дасть змогу пенсіонерам, інвалідам, багатодітним сім'ям одержувати додатковий дохід. Нові робочі місця планується організувати також за рахунок відкриття мережі комплексних пунктів по догляду за тими, хто його потребує, служб сиділок і доставки гарячого харчування на замовлення [9].

В Україні у 1996 році в Одесі був створений благодійний фонд реабілітації і соціальної адаптації громадян без визначеного місця проживання "Дорога додому", який займається проблемами бездомності в Україні, в тому числі і на рівні законодавчих ініціатив. У місті діє центр, де не тільки реєструють бездомних, але й надають допомогу – медичну та юридичну. На базі Фонду працюють центри реабілітації, волонтерів, професійної орієнтації, а також денного перебування бездомних дітей. Серед головних напрямів діяльності одеських соціальних підприємців – інформаційно-профілактичні програми, направлені на зниження темпів поширення

ВІЛ/СНІД, на боротьбу з наркоманією. Фонд веде активну правозахисну діяльність в частині захисту прав і свобод бездомних і малозабезпечених громадян, займається соціологічними дослідженнями та ресурсною допомогою неприбуткових організацій [10].

Набуває поширення соціальне підприємництво в Донецькій області. На зустрічі представників державних структур і установ Донецька, громадських організацій міста й області, донецьких бізнес-структур, яка відбулася у червні 2004 р., були розглянуті питання про соціальне підприємництво, його реальні дії в Україні, перспективи розвитку. Визначені напрямки співробітництва з органами влади, державними підприємствами, бізнес-структурами, ЗМІ, громадськими організаціями. Як приклад успішного функціонування соціальних підприємств були відзначені громадська організація жінок-інвалідів Північного Донбасу, підприємство інвалідів "Злагода", донецький благодійний фонд "Доброта", Донецька міська молодіжна організація "Агентство соціального партнерства".

Серед соціально-значимих проектів фонду "Доброта" можна назвати такі:

- допомога установам охорони здоров'я, освіти, соціального захисту і пенітенціарної системи;
- термінова матеріальна допомога хворим дітям;
- боротьба з голодом, бідністю і злиднями;
- соціальне підприємництво як альтернативне джерело ресурсів для громадських організацій;
- моніторинг і захист прав осіб, що звільнилися з місць позбавлення волі;
- проект сприяння демократичним перетворенням на місцях;
- благодійний фармацевтичний банк [11].

Таким чином, соціальне підприємництво передбачає розробку стратегії, за допомогою якої громадські об'єднання

досягають фінансового благополуччя і генерують дохід для реалізації своїх програм. Стримати зростання кількості об'єднань, що бажають займатися соціальним підприємництвом, може тільки одна, але суттєва обставина: стаючи на шлях бізнесу, некомерційні організації, за винятком деяких податкових пільг, опиняються у тих же ринкових умовах, що й комерційні фірми і вести господарську діяльність їм доведеться за законами ринку. Тому реалізувати ідею соціального підприємництва й забезпечити його розвиток можливо тільки за умови підтримки з боку держави.

Державне сприяння розвитку соціального підприємництва передбачає перш за все його нормативно-правове регламентування, яке нині практично відсутнє в українському законодавстві, якщо не брати до уваги Закон України "Про соціальні послуги", де до суб'єктів, що надають соціальні послуги віднесені державні та комунальні спеціалізовані підприємства, установи і заклади соціального обслуговування, підпорядковані центральним, місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування (далі – державні та комунальні суб'єкти), юридичні особи, створені відповідно до законодавства, які не мають на меті отримання прибутку (далі – недержавні суб'єкти), фізичні особи. На нашу думку, соціальне підприємництво повинно регламентуватися Цивільним і Господарським кодексами, податковим законодавством (в частині оподаткування неприбуткових організацій) та ін. Більш чітко це поняття має бути визначено Законом "Про соціальні послуги". Доцільним є також прийняття закону "Про соціальне замовлення".

Ідея соціального підприємництва повинна знайти своє відображення в Концепції соціальної держави України, проект якої за дорученням Міністерства праці та соціальної політики України підготовлено фахівцями Інституту промис-

ловості НАН України. В моделі соціальної держави її суб'єктами є народ, органи влади, об'єднання профспілок і роботодавців, органи місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання. Неприбуткові організації як суб'єкти соціального підприємництва відсутні у цьому переліку [12, 43].

Однією з причин непривабливості сфери соціальних послуг для вкладень приватного капіталу – це великі витрати на підготовчому етапі (вибір приміщень, оплата оренди і ремонт, придбання обладнання та матеріалів, підбір і навчання персоналу) і як наслідок, висока собівартість соціальних послуг, які надаються малим бізнесом. Проблема залучення приватного капіталу посилюється інформаційним вакуумом у сфері дослідження стану ринку соціальних послуг. В результаті найбільш комерційно вигідні соціальні послуги розвиваються стихійно, а дешеві, але соціально значимі – практично відсутні. На нашу думку, функція інформаційного забезпечення повинна взяти на себе держава. Якщо вона не має можливості запропонувати для реалізації оплачене державне замовлення, то повинна надати підприємцю соціальне замовлення, тобто визначити сферу застосування капіталу, де можна отримати гарантований збут й сформувати сприятливе бізнес-середовище. Така пропозиція від виконавчої влади дозволить знизити соціальну напругу і створить нові робочі місця. Крім цього, певних структурних змін потребує система бюджетних видатків у напрямі посилення фінансової підтримки розвитку соціального підприємництва, що, в свою чергу, передбачає розробку і затвердження відповідної державної цільової програми "Розвиток соціального підприємництва".

Реалізація ідеї соціального підприємництва неможлива в умовах діючої податкової системи. У вересні 2005 року робоча група, до складу якої ввійшло 14 відомих українських економістів, оцінивши

сучасний стан податкової системи як критичний, представили Секретаріату Президента України Концепцію її реформування. Але, як і в Концепції соціальної держави, пропозиції щодо удосконалення податкових правовідносин не містять положень, які сприяли б становленню і розвитку соціального підприємництва в Україні. Зокрема, в частині оподаткування неприбуткових організацій в Законі України "Про оподаткування прибутку підприємств" доцільно включити до переліку доходів неприбуткових організацій, що не підлягають оподаткуванню, доходи від здійснення соціального підприємництва, тобто доходи від комерційної діяльності, які призначені для фінансового забезпечення визначеної статуту такої організації соціальної місії.

Підсумовуючи усе вищесказане, можна зробити такі висновки. По-перше, розвиток соціального підприємництва є важливим напрямом розв'язання суперечностей у сфері соціальної політики, однією із форм прояву яких є нерівномірність розподілу соціального навантаження між державою, приватним сектором і індивідами. Соціальне підприємництво – це та діяльність, за допомогою якої громадські об'єднання досягають фінансового благополуччя і генерують дохід для реалізації своїх програм, в результаті чого відбувається більш рівномірний розподіл соціальних зобов'язань між суб'єктами соціальної політики. По-друге, соціальні підприємства у своїй діяльності потребують державної підтримки, що передбачає необхідність нормативно-правового їх регламентування, а також певного рівня фінансового забез-

печення та регулювання, в першу чергу, за допомогою фіскальних важелів державного впливу. Застосування останніх з метою сприяння розвитку так званого "третього сектору" (некомерційні організації) обумовлює необхідність здійснення відповідних змін бюджетної системи та системи оподаткування.

Література

1. Львов Д. С. *Развитие экономики России и задачи экономической науки*. – М.: Экономика, 1999. – 79 с.
2. Гринчук Н. *Роль держави в процесі соціалізації економічних відносин // Актуальні проблеми державного управління: Зб наук праць / Редкол.: С. М. Серьогін (гол. ред.) та ін. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2004. – Вип. 3 (17). – С. 65–73.*
3. <http://www.zerkalo-nedeli.com/nn/show/544/49963/>
4. <http://www.zerkalo-nedeli.com/nn/show/585/52619/>
5. <http://www.riders.org>
6. <http://www.neg.by/print/2003/08/08/2759.html>
7. <http://www.cdi.org>
8. <http://www.zerkalo-nedeli.com/nn/show/585/52619/>
9. <http://www.birzha.dux.ru/arts/birzha-70-art-16.html>
10. <http://www.wayhome.org.ua>
11. <http://www.dobrota.donetsk.ua/projects/charity.php>
12. Шаульська Л. *Проблеми та напрями формування концептуальних засад соціальної держави // Україна: аспекти праці*. – 2005. – № 1. – С. 41–47.